
МАРШИЦЬКА В.В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
лабораторія дошкільної
освіти і виховання,
Інститут проблем виховання
НАПН України,
м. Київ

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття висвітлює коло теоретико-практичних проблем у вихованні самостійності дітей дошкільного віку; розкриває специфіку виховання самостійності дитини старшого дошкільного віку у різних видах діяльності в умовах дошкільного навчального закладу;

Ключові слова: особистість, самостійність, технології виховання самостійності, розвивальне середовище, дошкільний навчальний заклад.

В статье раскрываются теоретико-практические проблемы воспитания самостоятельности детей дошкольного возраста; психолого-педагогические особенности воспитания самостоятельности ребенка старшего дошкольного возраста в различных видах деятельности в условиях дошкольного образовательного учреждения.

Ключевые слова: личность, самостоятельность, технологии воспитания самостоятельности, развивающая среда, дошкольное образовательное учреждение.

The article highlights the range of theoretical and practical problems of autonomy in education preschool children; reveals the specific education autonomy child older preschool children in various activities in terms of kindergarten.

Key words: personality, independence, autonomy technology education, developmental environment, pre-school.

У наш час суспільство ставить перед дошкільними освітніми установами високі вимоги. На перший план висуваються завдання щодо створення умов для розвитку самостійної, творчо активної, допитливої, цілеспрямованої особистості, тобто на створення цілісної системи розвитку та виховання дошкільнят. Гарантом успішного розв'язання проблеми виховання самостійності дітей є спрямованість Базового компонента дошкільної освіти на реалізацію принципу дитиноцентризму, забезпечення її життєдіяльності як важливої складової повноцінного розвитку самостійної особистості [1].

Відтак, зусилля українського суспільства в галузі освіти, принаймні на декларативному рівні, спрямовуються не лише на забезпечення навченості, процесу особистісного зростання дитини, а й на розвиток її природного потенціалу. Цим пояснюється активізація наукових пошуків у теорії та практиці технологій виховання самостійності з необхідним для цього розвивальним середовищем, що базується на принципах саморозвитку, самоосвіти, самовиховання.

Стаття є спробою осмислити теоретичні підходи до проблеми виховання самостійності: розкрити її сутність та структуру, розкрити специфіку виховання самостійності дитини старшого дошкільного віку у різних видах діяльності в умовах дошкільного навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень дозволив дійти висновку, що головною метою сучасної дошкільної освіти в Україні має стати виховання компетентної особистості. На самостійність як одну зі складових компетентності дитини вказує більшість сучасних дослідників, що вивчали цей феномен. Вивчення проблеми самостійності велося у різних аспектах. Досліджується: суть самостійності, її природа (Г. Бал, П. Підкасистий, А. Хрипкова); структура і співвідношення компонентів самостійності (Ю. Дмитрієва, Г. Годіна, Т. Гуськова); етапи, умови і методи розвитку самостійності (З. Єлісєєва, Н. Кривова, А. Люблінська, К. Кузовкова); взаємозв'язок самостійності з різними психічними процесами (Т. Горбатенко, Д. Ольшанський, Н. Циркун); значення і роль самостійності як чинника адаптації до дошкільного освітнього закладу (Т. Філютіна).

Науковці визначають самостійність як узагальнену якість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та почутті власної відповідальності за свою діяльність і поведінку; як підхід до вирішення будь-якого питання, справи без втручання інших і виявляється в допитливості, кмітливості, гнучкості мисленнєвих процесів, незалежності суджень, критичності сприйняття інформації [4]. Вони підкреслюють зв'язок самостійності як особистісної якості з активною роботою думки, почуттів та волі. Цей

зв'язок двобічний: з одного боку, розвиток мисленневих і емоційно-вольових процесів є необхідною передумовою самостійності суджень та дій. Водночас судження та дії, що складаються під час самостійної діяльності, укріплюють й утворюють здатність не тільки приймати свідомо мотивовані дії, але й домагатися успішного виконання прийнятих рішень всупереч можливим складностям.

Розглядаючи самостійність як інтегровану якість особистості, дослідники підкреслюють, що її роль виявляється в об'єднанні різних особистісних проявів, загальному спрямуванні на внутрішню мобілізацію людиною усіх сил, ресурсів та засобів для здійснення обраної програми дій без сторонньої допомоги (Г. Беленька, О. Богініч, О. Денисюк, О. Кононко та ін.).

Теоретичні засади дослідження проблем виховання самостійності складають праці педагогів та психологів Л. Виготського, В. Давидова, О. Запорожця, Н. Менчинської, А. Петровського, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна та інших, у яких не лише розкрито сутність, а й взаємозв'язок самостійності та активності, що формуються та проявляються в діяльності, а також з урахуванням впливу мотиваційного компонента на характер діяльності дітей. Визначаючи самостійність як одну з характеристик діяльності, науковці акцентують увагу на здатності дитини здійснювати її без сторонньої допомоги, пов'язують самостійність з найбільш високим рівнем опанування дій, що підкріплюється наявністю інтересу до змісту діяльності, володінням необхідними уміннями та навичками. Самостійна діяльність дитини відрізняється від несамостійної тим, що дитина, як правило, сама обирає її, вміє планувати дії, відчуває задоволення, доводить почату справу до кінця,

проявляє ініціативу, активність, відповідальність, керуючись складними мотивами.

Отже, дослідники визначають самостійність як складне та багатогранне поняття; якість особистості, тісно пов'язаної з її розвитком у цілому; здатність дитини вирішувати пізнавальні проблеми; як умову активізації навчально-пізнавальної діяльності; складову продуктивних мисленневих процесів, пов'язаних з постановкою нових проблем та пошуків їх рішення, як чинник забезпечення взаємозв'язку навчання та самонавчання. Науковці зауважують, що самостійність як базова якість особистості, розвивається поступово, і значною мірою залежить від умов виховання. Про високий рівень сформованості самостійності свідчать прагнення вирішувати завдання діяльності без допомоги з боку інших людей, вміння визначати мету діяльності, здійснювати елементарне планування, реалізовувати задумане та отримувати результат, адекватний поставленій меті, а також здатність виявляти ініціативу й творчість. Безумовно, досягнення такого високого рівня складає кінцеву мету виховної роботи.

Дошкільника можна назвати самостійним, якщо його поведінка характеризується комплексом усіх основних показників – незалежністю, ініціативністю, цілеспрямованістю й оптимізмом. Несформованість хоча б одного з них робить неправомірною високу оцінку, бо кожне з названих умінь є необхідною умовою розвитку самостійності малюка, взяте окремо, не може гарантувати необхідний рівень активності особистості. Так, оптимістично налаштована та незалежна дитина не обов'язково здатна виявляти в діяльності цілеспрямованість та творчість, а ініціативна – незалежність від думки інших. Учені зазначають, що

дитину можна назвати самостійною, якщо прояви активності дитини достатньо стійкі й виявляються в різних видах діяльності, при різному настрої, в різних обставинах (Р. Буре, О. Кононко, С. Ладивір та ін.).

Виховний вплив трудової діяльності на становлення самостійності в дітей старшого дошкільного віку підкреслювала у своїх дослідженнях низка вчених (Т. Веденська, В. Котирло, Н. Лук'янова, Л. Островська, Г. Поддубська, Л. Подоляк, Л. Порембська та ін.).

Учені (Г. Беленька, З. Борисова, Н. Кот, Н. Кривошея, М. Машовець та ін.) відзначили, що прагнення до самостійності потрібно підтримувати в дошкільників із перших днів їхнього перебування в дошкільному закладі. Особливого значення при цьому набуває використання різних видів трудової діяльності дітей. Використання ручної праці сприяє розвитку в дітей вміння ставити мету, знаходити шляхи її реалізації, переносити набуті знання в повсякденне життя. Праця у природі найчастіше організовується як колективна, групова. Натомість чільне місце в ній посідають індивідуальні доручення, які сприяють розвитку в дітей самостійності та відповідальності за свою працю. Адже саме в процесі використання цього виду дитячої трудової діяльності виробляються конкретні матеріальні цінності. У дослідженнях О. Андрейчик наголошено, що виховні можливості для розвитку самостійності дітей у трудовій діяльності створюються за умови співпраці, зв'язку змісту та методів трудового виховання в дошкільному закладі та родині вихованців. Систематичне залучення батьками дітей до праці, створення позитивної атмосфери під час праці, використання різних видів трудової діяльності, мотивованість діяльності призводять до формування

навичок самостійності в дошкільному віці. Підкреслено важливість надання дитині права вибору в розв'язанні локальних завдань щодо організації власної діяльності [2].

Отже, у низці робіт з проблем трудового виховання, самостійність виділено як морально-вольову якість особистості. Вищі почуття, а саме: товариськість, взаємодопомога під час колективної роботи, – сприяють вихованню вміння долати труднощі сумісними зусиллями, почуття впевненості у власних силах, відповідальності за свою частину роботи перед колективом, а також виникненню бажання спробувати розв'язати поставлене завдання самостійно.

Значний потенціал для виховання самостійності як особистісної якості мають продуктивні види діяльності: конструювання, ліплення, малювання, аплікація тощо. Орієнтація дитини на реалізацію задуму, створення готового продукту впливає на формування в неї навичок самостійності. Для цього потрібні вміння планувати, самостійно добирати матеріали для роботи, підходити творчо до виконання поставленого завдання, спираючись при цьому на власний досвід.

Узагальнення думок різних авторів (Ю. Демидова, Ф. Ізотова, М. Марусинець, Л. Парамонова та ін.), які розглядали феномен дитячої самостійності в конструктивній діяльності, дозволяє підкреслити значення розв'язання конструктивних задач для розвитку когнітивного компонента самостійності. Пошук варіантів розв'язання конструктивної задачі, прагнення отримати доцільний і цікавий продукт сприяє розвитку таких складових пізнавального боку самостійності, як: прагнення до пошуку нових знань, дослідницька активність, здатність застосовувати набуті знання на прак-

тищі, вияви критичності під час оцінювання отриманого продукту, прогностичності та творчості.

М. Марусинець, яка вивчала умови розвитку пізнавальної активності дошкільників, відзначила певне зниження самостійності та пізнавальної активності під час використання в роботі з дітьми готових правил, принципів, алгоритмів. Така стратегія є доцільною в роботі з дітьми, які відчують певні труднощі. Серед засобів оптимізації пізнавальної активності дітей дослідниця виділила конструктивні ігри. Вони допомагають наочно відчувати динаміку розв'язання завдання, сприяють пошуку різних способів його розв'язання, учать варіюванню задуму. На відміну від електронних засобів та інформаційних систем, вони не сприяють утраті інтересу до проблемних завдань, самостійних пошуків дітьми, розвивають уміння порівнювати, аналізувати, синтезувати, варіювати тощо [7].

Російська дослідниця Л. Парамонова, вивчаючи особливості дитячої творчості, відзначила, що конструювання створює умови для розвитку самостійної діяльності дітей, набуття знань, умінь, навичок, які потім будуть задіяні на практиці, набудуть узагальненого характеру і стануть вихідною позицією для розвитку творчості. Вона зазначила, що важливою складовою самостійних дитячих відкриттів є багаторазове використання в різноманітних ситуаціях способів діяльності, а саме: від закріплення способу дії до нестандартного підходу в розв'язанні нового завдання на основі відомих способів. Значні можливості для розвитку таких складових самостійності, як вияви критичності, інтелектуальної активності, прогностичності та творчості, створюють використання задач, що носять проблемний характер, ши-

роке експериментування з матеріалом [8].

Вихованню самостійності сприяє залучення дітей до зображувальної діяльності. Дослідники пропонують використовувати з цією метою виховні можливості ліплення, малювання та аплікації.

Ознайомлення дітей з різними видами мистецтва викликає у них бажання виявити цілеспрямованість і творчу ініціативність у процесі реалізації свого задуму, критичність під час оцінки отриманого результату. При цьому відзначається необхідність переходу від репродуктивної до творчої діяльності. Із цією метою дослідники радять використовувати такі методи роботи, як-от: проблемні ситуації, спостереження, показ зображувальних прийомів, розповіді, бесіди за змістом картини, музичного твору, поетичного слова тощо.

Окрім продуктивних видів діяльності, у яких розвитку самостійності сприяє бажання отримати власний неповторний продукт завдяки самостійним зусиллям, науковці визначили виховні можливості ігрової діяльності. Зокрема відзначається позитивний вплив різних видів ігор на становлення самостійності як базової якості у дітей дошкільного віку: сюжетно-рольових (В. Захарченко, В. Кузьменко, Н. Михайленко, О. Усова та ін.), будівельно-конструктивних (К. Корзакова, В. Нечаєва, В. Селіванов та ін.), дидактичних (Л. Артемова, А. Бондаренко, Р. Миронова, М. Попова та ін.), рухливих (О. Акулова, А. Савченко та ін.), народних (О. Акулова, А. Богуш, Н. Луцан та ін.).

Згідно з науковими даними вчених (Н. Короткова, Н. Михайленко, Н. Непомняща), гра дозволяє дошкільнику реалізувати свої бажання та прагнення, дає можливість управляти тими

предметами та діями, які до цього були доступні лише дорослому, дає можливість випробувати свої власні сили, бути самостійним. Самостійній ігровій діяльності сприяє і той факт, що встановлення мотиву й вибір мети у грі постають у наочному вигляді.

Від рівня самостійності в ігровій діяльності залежить ставлення однолітків до дитини. Так, у дослідженнях В. Кузьменко було виявлено, що компетентність у грі дитини дошкільного віку високо оцінюється однолітками. Спільна ігрова діяльність дітей з високим рівнем самостійності сприяє виявленню ними адекватної оцінки ігрових умінь одне одного, спрямовує на узгодження змісту гри, розвиток її сюжету, конструктивне вирішення конфліктів. Серед засобів оптимізації самостійної активності дошкільників дослідниця також називає сюжетно-рольові ігри, ігри-інсценування та ігри з будівельним матеріалом [5].

Спираючись на дослідження означених авторів, можна дійти висновку, що використання різних видів ігор створює можливості для розвитку не лише самостійної діяльності дитини дошкільного віку, а виховання самостійності як базової якості особистості зокрема. У грі розвиваються всі компоненти самостійності. Спрямованість на реалізацію мети гри, досягнення очікуваного результату, дотримання правил і вимог гри, змагальний інтерес сприяють розвитку вольового компонента самостійності. Бажання бути прийнятим у гру однолітками, отримати певну роль у ній змушують дошкільника підпорядковуватись певним правилам гри, формують у нього відповідальність перед колективом, розвивають уміння діяти узгоджено з бажанням інших, тобто сприяють розвитку морально-ціннісного компонента самостійності. Розв'язання будь-

яких пізнавальних задач, що педагог ставить перед дитиною, відбувається значно легше, якщо пропонується дитині в ігровій формі. Гра сприяє розвитку в неї пізнавального інтересу, заохочує до застосування на практиці вже засвоєних знань і вмінь та пошуку нових, спрямовує на творче, нестандартне розв'язання ігрового завдання – це створює умови для розвитку когнітивного компонента самостійності.

Дослідження різних авторів (В. Давидов, П. Гальперін, О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Н. Менчинська та ін.) дозволяють зробити висновок, що самостійність формується в діяльності, а поведінкові вияви в ній можуть свідчити про рівень розвитку означеної якості. Спрямованість дошкільника на отримання результату чи продукту своєї діяльності сприяє виявленню й розвитку в нього цілеспрямованості та наполегливості. Успішність цієї діяльності надає йому впевненості у своїх силах, зацікавленість нею сприяє бажанню дійти до мети навіть у супереч трудностям, що виникають. Важливого значення набуває рівень опанування дитиною цією діяльністю. Наявні в її досвіді знання та навички, що дозволяють розв'язати поставлене завдання, поглиблюють прагнення до самостійності.

На сучасному етапі пріоритетним напрямом став пошук нових технологій, що сприяють розв'язанню освітніх завдань. Серед них: спрямованість на власну самореалізацію вихованців та учнів; активізація їх самостійної пізнавальної діяльності, що сприяє розвитку в них базових якостей (самостійності, відповідальності, дисциплінованості, розсудливості, ініціативності тощо). З огляду проблематики дослідження особливу увагу привертає метод проектів.

У роботі з дошкільниками най-

більш зручні ігрові проекти, оскільки гра є домінуючим видом діяльності. Використання ігрової форми цього методу допомагає привчати дитину до досягнення поставленої мети й одночасно набуття нею необхідних знань. У грі дитині легше долати труднощі, які виникають під час розв'язання поставленого ігрового завдання, бути цілеспрямованою, ініціативною, доводити розпочате до кінця. Організація самостійної роботи у процесі ігрового проектування вимагає відповідальності за

свої результати та чіткого розуміння цілей.

Узагальнюючи результати вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, зазначимо, що виховання самостійності – складний процес, який поєднує у собі багатокомпонентний комплекс умов та засобів. Серед засобів виховного впливу на дитину дошкільного віку дослідники на перше місце ставлять дитячу діяльність: ігрову, навчальну, трудову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Бєленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. — К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Андрейчик О. Організація співпраці дошкільного закладу і сім'ї з формування самостійності дітей у трудовій діяльності / Оксана Андрейчик // Вісник Інституту розвитку дитини (додаток): методичні та практичні матеріали. – Вип.2. – Київ. – 2011. – С.15-22.
3. Виховання дошкільників у праці / З.Н.Борисова, Г.В.Бєленька, М.А.Машовець та ін. – 2-ге вид., стер.– К., 2002. – 112 с.
4. Кононко Е.Л. Я – сам / Е.Л. Кононко. – Київ: Радянська школа, 1983. – 96 с.
5. Кузьменко В.Самостійність / Віра Кузьменко // Дошкільне виховання. – 1999. – №11-12. – С.28-30.
6. Кулачківська С.Є. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / Світлана Євгенівна Кулачківська, Світлана Олексіївна Ладивір. – К.: Нора-прінт, 1996. – 108 с.
7. Марусинець М.Розвиток пізнавальної активності: психологічні умови та дидактичні засоби / Маріанна Марусинець // Дошкільне виховання. – 1999. – №11-12. – С.7-9.
8. Парамонова Л.А. Детское творческое конструирование /Лариса Алексеевна Парамонова – М.: Изд.дом “Карпуз”, 1999. – 240 с.
9. Савченко М.В. Вплив ігрової діяльності на виховання самостійності у дітей дошкільного віку / Марина Василівна Савченко // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України. – 2011. – №4. – С.358-361.
10. Самостоятельная художественная деятельность дошкольников / Под ред.Н.А.Ветлуговой. – М.: Педагогика, 1980. –208 с.